

ՄՈՂԴԱՎԻԱՅԻ ՀԱՅԵՐԻ ԾԻՆԱՐԱՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԻՑ*

ՎԻՄԱԿԱՆ ՎԿԱՅԱԳՐԵՐ ԺԷ—ԺԹ ԴԴ. ՄՈՂԴԱՎԻԱՅԻ ՀԱՅ ՀՈԳԵՎՈՐ
ԾԱՌԱՅՈՂՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Ավելորդ չէ մի անգամ ևս նշել, որ Մոլդավիան եղել է հնագույն հայ գաղթօջախներից մեկը, որտեղ դարեր շարունակ մոլդավ ժողովուրդը հյուրընկալել է գաղթական հայերին, ստեղծելով նրանց կյանքի գոյատևման և աշխատանքի համար ամենայն բարենպաստ պայմաններ: Իրենց հերթին երախտապարտ հայերը մեծ ջանք են թափել իրենց երկրորդ հայրենիքի ծաղկման համար: Այդ են վկայում բազմաթիվ բնակելի և պաշտամունքային կառույցները, հայերի մասնակցությունը առևտրի և արհեստների և այլ բնագավառների պարգագման գործում: Պակաս դեր չեն խաղացել գաղթօջախի Հայ Եկեղեցին, նրա բարձրաստիճան և շարքային ծառայողները: Թե ովքեր են եղել նրանք, այդ մասին կարող են մեզ տեղեկություններ տալ պատմական աղբյուրները, արխիվային փաստաթղթերը և այլն: Այդպիսի տեղեկություններ, ինչքան էլ դրանք համեստ լինեն, ունեն որոշ նշանակություն հայ գաղութի համար մասնավորապես, հայ ժողովրդի և Հայ Եկեղեցու պատմության համար ընդհանրապես: Այդ տեսակետից ստույգ տեղեկություններ կարելի է ստանալ Մոլդավիայի վիմական արձանագրություններից, որտեղ հիշատակվում են գաղթօջախում Հայ Եկեղեցու բարձրաստիճան և շարքային ներկայացուցիչների անունները, պաշտոնները, ծննդյան վայրերը և այլն: Կարևոր նշանակություն ունեն հատկապես այն վիմական արձանագրությունները, որոնք վերաբերում են Մոլդավիայում ապրած երևելի կամ հասարակ

մարդկանց՝ Հայաստանում և Մոլդավիայում հոգևոր ծառայողների հարապատերհմ:

Այսպես, մեզ հետաքրքրող հնագույն հայկական արձանագրություններից մեկը գտնվում է անցյալում հայաջատ Աքքերմանի (Բելգորոդ-Դնեստրովսկի) քաղաքի հայկական եկեղեցու հարավ-արևելյան ավանդատան մեջ: Ուղղանկյուն ($84 \times 49 \times 10$ սմ) մուգ մոխրագույն մարմարե սալի վրա փորագրված այդ արձանագրությունը վկայում է, որ 1699 թ. «...վարդ(ա)յ(ե)տ ծայր...» Աթանասի նպաստությամբ քաղաքի ժողովրդի և վաճառականների կողմից «...շինեցաք զսուրբ Օգոստոս եկ(ե)ղ(ե)ցիս...» (նկ. 4):

Համաձայն մեր ուսումնասիրությունների, նշված թվականին ոչ թե ամբողջությամբ շինվել է եկեղեցին, այլ նրա արևելյան խորանին ավելացվել են ներկա քառակուսի թաղածածկ ավանդատները:

Եվս մի կարևոր հիշատակություն կա պահպանված Մոլդավիայի Հայ Եկեղեցու հոգևոր բարձրաստիճան մի ներկայացուցչի մասին: Դա մի արձանագրություն է՝ փորագրված մեր կողմից պեղված ջրեղ պարղարանքով սպիտակ մարմարե մի գերեզմանաքարի վրա, որը գտնվում է Գրիգորիոպոլում, այժմ գոյություն չունեցող Ս. Աստվածածին եկեղեցու բակում (նկ. 5): Ահա արձանագրությունը՝

¹ Այս մասին ավելի մանրամասն տես մեր հոդվածը՝ «О некоторых армянских архитектурных памятниках Белгород—Днестровска», «Պատմա-բանասիրական հանդես», Երևան, 1970, № 2 (49), էջ 291:

* Շարունակված «Էջմիածին» ամսագրի 1983 թ. № Ա-ից:

Նկ. 5. Գրիգորիոպոլ. 1784 թ. արձանագրությունը

Տ Է Ր

ԱՅՍ ՀՈՂԱՅԻՆ ԵՒ ՎԻՄԱՓՅԱՐԿՍ ՀԻՐՄԻ
 Է ՍՏԵՓԱՆՆՈՍ ԾԵՐՈՒՆԻԱՅԼ Վ (ԱՐՐԴ) Ա (Պ) Ե ՏԻ
 ՈՐ ՄԻԱԲԱՆ ԷՐ ԼՈՒՍ (Ա) ԶԵՆ ԳԱՀԻՆ ՄԵԾԻ
 ՔՍԱԿԵՐՏ ՍԲ ԱԹՈՌՈՅՆ ԷՋՄԻ (Ա) ԾՆԻ
 ՈՐՈՒՄ ԵՒ ԷՐ ԱՇԽԱՏԱԻՈՐ ԵՒ ՊԻՏԱՆԻ

ԱՐՀԻԱՊԱՆՆԾ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳՈԼՈՎ ՅԱՐԳԻ
 ԲՆԻԿ ՏԵՂԵ (Ա) Ի ԶՈՒՂԱՅՑԻ ԵՒ ՄԵԾ ԱԶՔԻ
 ՈՐՈՑ ԱՆՈՒՆ ԲԱՐԱՔԵ (Ա) ԶԵՆՔ ՎԵՐԱԶՅՆԻ
 ԶՈՐ ՂՈՒԿ (Ա) ՍՈՒ ՍՐԲ (Ա) ԶԱՆ ՍԲ ՎԵՀԱՊԵՏԻ
 ԵՐ ԱՌԱՔԵ (Ա) ԼԻ ՆՈՒԻՐԱԿ ԱՅՍԸՄ ԵՐԿՐԻ
 ՈՐ ԸՍԿՍԵԼ՝ Ի ԲՈՒՂՏԱՆ (Ա) Ց ԱՍՏ ՀԱՍԱՆԻ
 ԱՅԼ ՎԻՃԱԿ (Ա) Ց ԳՈՐԾՆ ՄՆԱՅԵ (Ա) Լ ԱՌ
 Վ (Ա) ԽՃՆԻ

Ի ՄԻ ՀԱԶԱՐԵԻԵՐԿԵՐԻԻՐ ՄԵՐ ԷՍ ԹՈՒԻ
 ԵՐԵՍՆԵՐԵՔ ԵՒ ԱԻԵԼԻ... ՀՈՒՆՎԱՐԻ
 ԱՐԴ ՈՐ ԱՍԷ... ԱԾ ՈՂՈՐՄԵՑԻ

Յօրն վերջին ի Քրիստոսէ պնոյն ընկալցի
 1784:

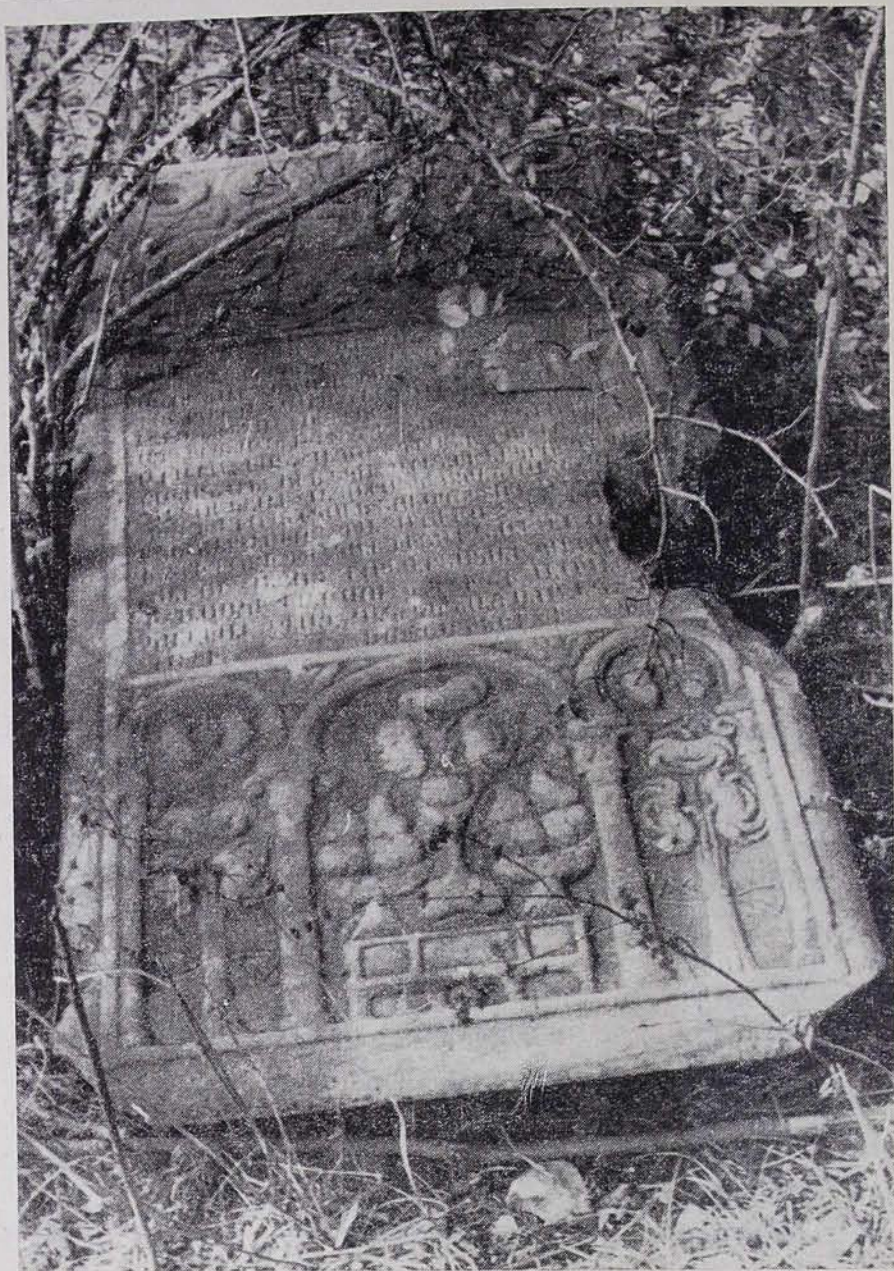
Արձանագրության ութերորդ տողը, սկսած ներքևից, վկայում է, որ եպիսկոպոս Ստեփանոսը եկել է «...Բուդտան (ա) ց» երկրից, այսինքն՝ պատմական Մոլդավիայից: Ըստ այսում, հավանական ենք համարում, որ Ստեփանոս վարդապետը ծառայել է Դնեստր-Պրուտ միջագետքի տարածքի վրա գտնվող մի որևէ հայաբնակ գաղթօջախում (Բելգորոդ-Դնեստրովսկի, Կիլիա, Իվմայիլ և այլն), որը թուրքական տիրապետությանը ենթակա մի շրջան էր: Վարդապետի գերեզմանաքարի առկայությունը Ս. Աստվածածին եկեղեցու բակում բացատրվում է նրանով, որ 1792 թ., Գրիգորիոպոլի հիմնադրումից հետո, նշված և այլ քաղաքներից մեծ թվով հայեր են տեղափոխվում այս նորաստեղծ հայկական քաղաքը՝ ապատագրվելով թուրքական գերիշ-

խանությունից: Այս առիթով է, որ հայերը տեղափոխում են իրենց համար նվիրական առարկաները, եկեղեցական իրերը, հարապատների և Հայ եկեղեցու բարձրատիճան կամ շարքային ներկայացուցիչների գերեզմանաքարերը և այլն: Նույն առիթով Գրիգորիոպոլի գերեզմանոց են տեղափոխվել Մոլդավիայի տարբեր հայաբնակ գաղթօջախների 1713, 1721, 1766, 1781, 1788 թվականները կրող գերեզմանաքարերը:

Դրանց մեջ բավական հարուստ և հետաքրքրական տեղեկություններ է պարունակում շքեղորեն պարզարված 1800 թվականի տպիտակ մարմարե մի տապանաքարի արձանագրությունը (նկ. 6):

Ահա այն՝

«ՏԱՊԱՆ ՀՈՉԱԿԱԻ ՈՐ ԱՌՆ ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԻ ՈՐԴԻՈՑ
 ՏԵՐ ԻՍԱՀԱԿ ՔԱՀԱՆԱՅԻՆ ԵՂԲՈՐ ԻՍԱՀԱԿԱՅ ՄԵԾ
 ԱՆՈՒՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ԶՄԻՆՈՒՆԻՈՑ ՍԱՍԱՐԵԱԼ
 Ի ԶԱՐՄԵ ԳԵՂԱՄԱՅ ԵՒ ԴԱԻԹԱՅ ՊԵԿԻ ՄԵԾ Ի ԾՆԵԱԼ
 ԻՇԽԱՆ ԳԵՂԱՐՔՈՒՆԻՈՑ Ե ԲՆԱԿԵԱԼ ՅԵՐԵԱՆ ՔԱՂԱՔ
 ԱՊԱ Ի 1784 ԹՈՒՈՑ ՓՐԿՉԻՆ ԿԱՐԳԵԱԼ ԴԵՍՊԱՆԻ
 ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ ՀԱՅՈՑ Ի ԴՐԱՆ ԻՐՐՈՒՀԻՈՑ ԿԱՅԻ (ՍԵ)
 ԲԱԿԱՆ ՄԵԾՈՒԵ ԵԿԱՏԱՐԻՆԵՐ Ի ԵՐԿՐՈՐԴԻ Վ (ԵՐԱ)
 ՊԱՏՈՒԵՑԱԻ ՀԱԶԱՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆ (ՈՒ)
 ՊՕՏՊՈԼԳՈՎՆԻԿՈՒ Ե ՅՈՒՍԿ ՅԵՏՈՑ ԺՈՂՈ (ՎՐԴԻ)
 Ի ՊԵՍԱՐԱԲԻՈՑ ԶԲԱԶՄՈՒԻԱԶՉԻՆ
 Ի ԳՐԻԳՈՐԻՊՈԼ ԿԱՐԳԵՑԱԻ ՆԱԽԱԹՈ (Ռ) (ԴԱ)
 ՏԱԽՈՐ ՀԱՅՈՑ ՅՐԱՎԱՐՏԱԿԱԻ ԿԱՅՍ (ԵՐԱԿԱՆ)
 Ի ՀԱՍԱԿԻ ՎԱԹՍՈՒՆ Ե ՀԻՆԳ ԱՄԱՅ
 ԿԱԼԵԱԼ ԶՎՈՂՃԱՆ ԿԵՆԱՅ ԱՍՏԻՆ
 ՓՈՓԻ... Ի 1800 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 4 ԻՆ:»

Նկ. 6. Գրիգորիոսյոյ. 1800 թ. արձանագրությունը

Մորդավիայի մի ուրիշ հայկական գաղթօջախում՝ Քիշնևում, հայկական գերեզմանոցում պահպանվել է 1828 թ. վախճանված Թովմաս Ագուլեցի վարդապետի հիշատակին կանգնեցված կրաքարե սալը: Թեև արձանագրությունը չի նշում հանգուցյալի վարդապետական աստիճանը, բայց դրա փոխա-

րեն հիշատակում է. «...հայրն Ագուլեցի, որ ի տոհմէն Յօհ(ա)նճանի...»: Սալի վերևի մասում քանդակված է Հայ Եկեղեցու հոգևոր բարձրաստիճան անձնավորությանը հատուկ վեղարաձև գլխարկը, որի վրա պատկերված է խաչ: Բացի այդ, սալի վրա քանդակված է նաև վարդապետական կամ եկեղեցական

այլ բարձր իշխանություն խորհրդանշող գավապանը²:

1871 թվականն է կրում Քիշնևի հայկական եկեղեցու գավթի մեջ, այժմ անհետացած, բաց մոխրագույն մարմարյա ուղղանկյուն սալը ($1,17 \times 0,89 \times 0,02$ սմ), որի վրա կարելի է կարդալ հետևյալը. «Տ. Գեորգ արքեպիսկոպոսի Տեր Մկրտչեան երեսանցոյ թեմակալ առաջնորդի վիճակիս եւ միաբանի սրբոյ Էջմիածնի...»: Հիշատակված թվականին արքեպիսկոպոսը 60 տարեկան էր³:

Բացի այս բերված օրինակներից, Մոլդավիայի հայկական գաղթօջախների վիմագրերում կարելի է հանդիպել ինչպես Մոլդավիայի, այնպես էլ Հայաստանի եկեղեցիներում ծառայած շարքային անունների: Այսպես, Բեյզորուդ-Դենետրովսկու հայկական եկեղեցու վերոհիշյալ արձանագրության մեջ հիշատակվում է տիրացու Կարապետի անունը, որի հիշատակին սալատախտակի վրա փորագրված է հավասարաթև խաչ: Նույն այս քաղաքի այժմ անհետացած մատուռ-աղբյուրի մուտքին կից գերեզմանաքարի վրա, որը, հավանական է, տեղափոխված է եղել այստեղ մի այլ վայրից, կարելի է կարդալ հետևյալ արձանագրությունը. «Երևանուի կեթոնեցի Յակոբի որդի տիացու Յովանեսին որ վոխեցաւ առ թվին ՌՃ (1715)...»: Քաղաքի նույն եկեղեցու գավթում գտնվող մարմարյա մի սալի վրա, որը եկեղեցու արևելյան մասի հատակի գերեզմանաքարերից է,

հանդիպեցինք հետևյալ արձանագրության. «Մկրտիչ այս կուարթ պատանին որդի քրոջ նուիրակին Էջմիածնի սուրբ աթոռին Տեր Դանիել արհի պետին Պայպիտցի ելով...»: Հիշատակված Մկրտիչը վախճանվել է 1798 թ.:

Քիշնևի հայկական գերեզմանոցում մինչև այժմ պահպանվել են մի շարք գերեզմանաքարեր, որոնց արձանագրությունների մեջ կարելի է կարդալ հավանաբար միայն Քիշնևի գաղութի հայկական եկեղեցու ծառայողների անուն-ազգանունները: Այդպիսիք են 1827 թ. վախճանված տիգրանակերտցի Անտոն ավագ քահանայի, 1852 թ.՝ Տեր Ավետիսյան քահանայի որդի Ավետիսի, 1878 թ.՝ Մարտիրոս Սարգսյանի Չափաքյանցի գերեզմանաքարերը:

Մոլդավիայի հյուսիսային մասում, Ռիշկանի շրջանի Գորոդիշե հեռավոր գյուղի մոլդավական գերեզմանոցի եկեղեցու հյուսիսային պատին կից, մինչև այսօր պահպանվել է մի խաչարձան, որից երևում է, որ այն պատկանել է 1862 թ. վախճանված Ավետիս անունով մի հոգևորականի դուստր Վարդենիկին:

Այսպիսով, մենք հնարավորություն ունեցանք ոչ մեծ քանակությամբ պահպանված վիմագրական հուշարձանների օրինակով համոզվելու, որ Մոլդավիայի հայկական գաղթօջախները ԺԷ—ԺԹ դդ. ապրել են եկեղեցական կյանքի որոշ վերելք: Ոչ մի կասկած չկա, որ բերված տեղեկությունները, որոնց վրա կարելի է ավելացնել նաև լրացուցիչ այլ վավերագրերից քաղված նյութեր, կարևոր աղբյուր են հանդիսանում Մոլդավիայի հայկական գաղթօջախի և նրա եկեղեցու կյանքի ու գործունեության պատմության վերաբերյալ:

² Ա. Թորամանյան, Քիշնևի հայկական գաղութը և նրա մի քանի եկեղեցական արձանագրությունները, «Էջմիածին», ԺԱ, 1974, էջ 62, նկ. 6:

³ Սալը ամրացված էր գավթի արևելյան պատի ներսի կողմից: Մենք այն լուսանկարել ենք մինչև նրա վնասվելը:

